

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לד, תשמ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מן הריאליזם הקדמאית שבלשון המקרא

א

פיי-החרב, חרב אוכלת; לחם — בשר; לחם — מלחמה

לא מעטים הם הביטויים והדימויים בלשון המקרא, שניתן לקבוע את מקורם, אם על פי המקבילות שבלשונות השמיות העתיקות, ואם בעזרת הממצאים הארכיאולוגיים. תדיר גם לאחר חלוף הריאליזם המסוימת מחיי יום-יום בבואתה הלשונית ממשיכה להתקיים. כך, למשל, מוצאו של הביטוי "לפי חרב" נתחור לנו מאז חשפו הארכיאולוגים את חרב ההפאה הפנענית. המיוחד שבחרב זו הוא, שהיא בעלת להב מחודד אחד בלבד, והוא מעוקם ודמוי מגל. הצד החותך מקומר, כלומר פונה כלפי חוץ, והוא הנקרא פיי-החרב. תפוצתה של חרב ההפאה החד-פומית הזאת חלה בתקופת הפרונוזה התיכונה, במאה ה-19 לפני סה"נ¹.

בהתמודדות של יחיד בקרב פנים-אל-פנים נזדקק הלוחם לחרב דקירה קצרה דו-פומית². בהשפעת גויי הים, בראשית

1. ראה: ינאל ידן, "תורת המלחמה בארצות המקרא", עמ' 124,

136-137.

2. "ויעש לו אהוד חרב ולה שני פיות גמד ארפה" (שופ' ג, טז).

המאה הי"ג לפני סה"נ חודר לאזורנו השימוש בחרב הישרה הארוכה, הדוקרת והחזקת, הדו-פומית, היינו בעלת שני להבים; שפן בעקבות השריון וקובע המתכת פחתה היעילות של חרב ההפאה. העובדה, שהחרב העקומה החד-פומית הייתה אצלנו בשימוש במשך תקופה ארוכה, ובעיקר במלחמות כיבוש הארץ, היא, ככול הנראה, מקור הביטוי "הפה לפי חרב". בה במידה שהקמה המקראית על כל חטיבותיה — הסיפורית, השירית, הנבואית והחוקתית — מתרחקת מתקופה היסטורית זו של כיבוש הארץ, פחת והולך הביטוי פי חרב, וזאת לא משום שלאחר כיבוש הארץ אבחת החרב נדמה. לחיזוק הנחה זאת אדוב את הנתונים המספריים. בכל המקרא מופיעה המלה חרב בצורותיה הדקדוקיות השונות כ-400 פעמים, ובתוך המספר הזה נמצא הביטוי לפי חרב 33 פעמים; בתורה: בר' 1, שמ' 1, במ' 2, דב' 2; נביאים: יהו' 12, שופ' 8, שמואל 4, מלכים 1; יר' 1; כתובים: איוב 1.

ההיגיון מחייב, כי הצירוף פי החרב הוא מולידו של הדימוי "חרב אוכלת" המופיע בפתובים הבאים: הלנצח תאכל חרב (שמו"ב ב, כו); פי כזה וכזה תאכל החרב (שם יא, כה); אכלה חרב סביבך (יר' מו, יד); וכפיריך תאכל חרב (נחום ב, יד).

'לָחַם'

אל פי החרב תוצמד המלה לָחַם כמושא לפעולת האכילה של החרב, כנאמר בספר במדבר יד, ט: "אל-תיראו את-עם הארץ, כי לחמנו הם", כלומר האויב הפנעני הוא לחמם של

אוחזי החרב האוכלת. משמעה של מלת לֶחֶם פֶּה הוּא ב ש ר³, כמו בכתובים מקראיים לא־מעטים אחרים, כגון: "ויזבח יעקב זבח בהר ויקרא לאחיו לאֶכֶל־לֶחֶם" (בר' לא. נד); "ויקח יתרו, עלה וזבחים ויבא אהרן . . . לאֶכֶל־לֶחֶם עם־חתן משה" (שמ' יח, יב); והקטירו הפֶּה המזבחה לֶחֶם אֶשֶׁה לה' " (ויק' ג, יא); "מגישים על־מזבחי לֶחֶם מגאל" (מלאכי א, ז) ועוד. גם אין להתעלם מן העובדה, ששורשם של השמות לֶחֶם ומְלַחְמָה אחד הוא. ולא עוד, אלא שהפועל לֶחֶם משמעו במקרא לא רק עשיית מלחמה, כי אם גם אכילה, כמוכח מן הפתובים הבאים: לכו לחמו בלחמי ושתו בַּיַּן מְסַכְתִּי" (משלי ט, ה); "כי תשב ללחום את מושל בין תבין את־אשר לפניך (שם כג, א); אל־תלחם את־לחם רע עיני" (שם, שם ועוד).

סבורני, כי ניתן לשחזר את המוקדם והמאוחר בגלגוליה הֶסְמָאנטיים של המלה לֶחֶם על־ידי הסמכת מקורה אל הריאליה הקדומה. הוּה אומר, כי בראשית היה הלֶחֶם והוּא ה ב ש ר כמזונו של האדם, ואותו — בהשאלה — אוכלת החרב בפיה. וכקדמותה של החרב הפנענית החד־פומית, כן קדמותו של לֶחֶם במוֹבֵן ב ש ר. עם הזמן לֶחֶם הוּא מאפה מקמח הדגנים, וכאשר זה הופך ונעשה לעיקר מאכלו של האדם, המלה הזאת מקבלת משמעות מורחבת, המְקִיפה את כלל מזונותיו. ומפאן מקור הביטויים: "מִטֶּה־לֶחֶם" (ויק' כו, כו), "מְשַׁעַן־לֶחֶם" (יש' ג, א), "לֶחֶם לַחֵץ" (מל"א כב, כז), "לֶחֶם צַר" (יש' ל, כ), "לֶחֶם חֶק" (מש' ל, ח) ועוד.

3. לֶחֶם באוגריתית, בארמית ובערבית משמעו ב ש ר. ראה "אנציקלופדיה מקראית", כרך ד; וכך "המילון החדש" של א' אבן־שושן.

קַרְע חֲלוֹן, קַרְע מִזְבַּח, קַרְע עֵין בַּפּוֹךְ, קַרְנֵי-הַפּוֹךְ

שריד לשוני ארכאי במקרא, שאת מסדו הריאלי אמנם אין להוכיח ע"י ממצא ארכיאולוגי, אך ניתן לשער אותו על פי הגיונם של הכתובים, הוא הפיטוי קרע חלון. שם-העצם חלון מופיע לאורך כל המקרא, ודרך לשון חכמים הוא ממשיך את קיומו בכל רובדי הלשון העברית, למרות השתנות אופן התקנתו ועיצובו של החלון בעקבות השינויים בצורת מגוריו של האדם מאז ועד היום. שבטי ישראל, כובשי ארץ כנען, מצאו בה "ערים גדלת ובצורת בשמים" (דב' א, כח), היינו פתים גבוהים בקנה מידה של הימים ההם; ולפי העדויות הארכיאולוגיות מתקופת הפרוזה הקדומה היו בנויים אבן. מן הפנענים למדו אבותינו לבנות בתי אבן בעלי גגות שטוחים⁵ ומצוידים במעקים⁶. במלכות דוד ושלמה נודעת הפנייה באבני גזית, היינו באבנים מסותתות⁷. בין כל אותם הכתובים, שבהם נזכרת המלה חלון — קרוב ל-30 פעם — רק באחד מדובר בלשון סתמית על עשית חלונות "ויעש לבית חלוני שקפים אטמים" (מל"א ו, ד), וכן נזכרת בשניים פתיחת חלון קיים (בר' ח, ו; מל"ב יג, יז). ורק בכתוב אחד נשתמר המונח הטכני של עשיית חלון, והוא "קריעת חלון", כנאמר "וקרע לו חלוני" (יר' כב, יד). ב-60 כתובים ומעלה, שבהם מוזכרת פעולת קריעה, היא מוסבה

5. ראה שמו"ב יא, ב.

6. דב' כב, ח.

7. מל"א ה, לא ועוד.

על חומר עשוי מעשה אורג, והמושאים הם: בגד, שמלה
 (שְׁלֵמָה), מעיל, ופעם אחת נְלָתוֹת מגילה, כלומר יריעות עור
 (יר' לו, כג). משמעו של הפועל קרע הוא אפוא עשיית חור או
 פתח בחומר לא מוצק, והיפוכה של קריעה היא תפירה, כנאמר
 בקהלת ג, ז: "עת לקרוע ועת לתפור". השימושים המטאפוריים
 הבודדים של קרע, כגון קריעת השמים (יש' סג, יט), הֵלֵב (יזאל
 ב, יג), או סגור הֵלֵב (הושע יג, ח), נשענים, כמובן, על קרע
 במשמע "פתח". כך גם ניתן להבין את ביטוי חז"ל "קריעת
 ים־סוף" (פסחים קיח ע"א) כפתיחת ים־סוף לפני יוצאי
 מצרים. אולי למותר להוסיף, כי באותם מקומות במקרא
 שמדובר בהם, בקריעת הממלכה, אם זו של שאול, ואם זו של
 בית דוד, הריהי ביטוי של נמשל נבואי, הנסמך למעשה קריעה
 ממש של "כנף מעיל" (שמו"א טו, כז) או של שְׁלֵמָה חדשה"
 (מל"א יא, יא; שם, שם, ל). נקל לשער, שאותו דימוי כמעט
 סוריאליסטי, של קריעת חלון הוא שריד לשוני, המשקף מצב
 ריאלי בהנני קדום מאוד של שוכני אוהלים, והאוהלים הרי הם
 עשויים יריעות צמר או עור, ובהם פותחים פתח לכניסה
 וליציאה וקורעים בהם חלל, הוא החלון, לאויר ולאור.
 ואותה קריעת חלונות אצל ירמיהו היא פרט מתיאור עובדתי
 נרחב של בנייה מלכותית בסוף ימי הפית הראשון, בזמנו של
 המלך יהויקים: "האמר אבנה־לי בית מדות ועליות מרוחים
 וקרע לו חלונִי"⁸ וספון בארו ומשוח בששר" (יר' כב, יד).
 בתקופה, שבה מתחילים לבנות בתי אבן, באה דלת של עץ או

8. לפי תרגום יונתן והמפרשים רש"י. רד"ק ובעל המצודות: פתח

חלונים (ות).

של מתכת ומחליפה את הפתח, ואותה "מציבים" או "מעמידים"⁹, אך את החלונות מוסיפים לקרוע, כמו במבצע הלשוני הארכאי של תקופת נדודי האבות. ועל השאלה, מדוע במקום אחד התמורה באורח החיים החומריים מחוללת שינוי במונחי הלשון, ובמקום אחר אין החדש מוציא את הישן משימוש, ספק אם תימצא תשובה.

אשתדל להוכיח, שהביטוי קרע חלון אינו מייחד את לשונו של ירמיהו, ואף אינו מצביע על ייחוד מקומי, שבו נתגננו אִמְרוֹתָיו, כמו במראות נוף של ענתות וסביבותיה, אשר לפי דעה אחת נספגו בתיאורי חזיונותיו¹⁰. אגב, בהנחה הזאת, שלפנינו שריד לשוני קדום מתקופת יושבי אוהל, אין בכונתי לומר, כי בזמנו של ירמיהו נעלמו מנוף הארץ רועים ונָנְדִים למיניהם נוטי אוהלים, אם בשל כורח תנאי חייהם, אם מתוך בחירה חופשית, מטעמים אידיאולוגיים¹¹. ברם פאז פן היום פותחים פתח באוהל על-ידי הפשלת יריעה, וסוגרים אותו על-ידי הורדתה, ועושים חלון בקריעה או בגזירה באריג אחת היריעות.

בתקופה האחר-מקראית אין קורעים חלון, אלא פותחים, ולשון זו של פתיחה אמורה הן לגבי חלון שמתקינים, הן לגבי חלון הקיים; כנאמר במשנה (ב"ב ג, ז ועוד): "לא יפתח אדם לחצר השותפים פתח פנגד וחלון פנגד

---

9. הצבת דלת: יהו, כו; מל"א טז, לד. העמדת דלת: נחמיה ו, א; שם ז,

א.

10. ראה בספרו של נגה הראובני "אור חדש על ספר ירמיהו".

11. ראה מה שנאמר בירמיהו פרק לה, י על בני רכב "ונשב באהלים

ונשמע ונעש ככל אשר צִנְנו יונדב אבינו".

חלוץ¹². לשון זו שרירה וקיימת עד ימינו, והפעולה ההפוכה לגבי האחד היא סתימה, ולגבי האחר היא סגירה. בימינו יש לביטוי קרע חלוץ נופך סמאנטי מופשט וארכאי; כגון במשפט: . . . קראתי מלים שלא הוצטרפו לשום תמונה ברורה, ולא קרעו לי כל חלוץ להצצה אל תוך עולם נסתר¹³.

ועוד נותר לי לטפל בשתי קריעות חריגות שבמקרא, אשר בעקיפין ואף במישרין מאששות את הנאמר עד פה על קריעת חלוץ שבירמיהו כב, יד. בספר מל"א יג מדובר בשני פסוקים סמוכים על קריעת מזבח. אחד משמיע נבואה, והשני מזדיע על התקיימותה: "הנה המזבח נקרע ונשפך הדשן אשר-עליו" (ג); "והמזבח נקרע וישפך הדשן מן-המזבח" (ה). יצוין, כי לפעולת השמדת מזבח המקרא משתמש בפעלים ששורשיהם הם: נתץ (9 פעמים), הִסיר (4); הרס (2), שבר (2), שם (1), ערף (1). השימוש בפועל זה, קרע, לגבי מזבח שהוקם מאבן¹⁴ אומר "דרשני". העובדה, שקרע חלוץ וקרע מזבח נמצאים האחד בספר נבואות (ירמיהו), והשני בספר היסטוריה (מלכים), ושני הספרים הללו מבחינת זמן חיבורם שייכים לאותה תקופה היסטורית¹⁵, מצביעה, שאין פאן דימוי ייחודי,

---

12. ראה: ח"י קוסובסקי, אוצר לשון המשנה, קונקורדנציה, כרך ב.

13. ראה: דוד שחר, "יום הרזונת", עמ' 42.

14. רק פעם אחת בספר שמות, בקשר למשכן הנייד, נזכר מזבח אדמה.

15. העובדה שהפרק האחרון של ספר ירמיהו (נב) הוא העתק מילולי

של הפרק האחרון בספר מל"ב (כה) מעלה על הדעת, ששניהם נערכו באותו זמן, ואולי אף בידי אותו עורך.

אלא מונח טכני, השגור בפיהם של בני אותה תקופה, ואשר נשתמר עד סוף הבית הראשון. אף סביר לומר, כי "המזבח נקרע" הוא על דרך לשון קצרה ("אליפסיס"), אחת מני רבות בלשון המקרא¹⁶, והפסוק המשוער במילואו יהיה: "ונקרע [חלון] המזבח ונשפך הדשן", כלומר: נקרע החלל שבו מצטבר אפר הקרבן. לו הייתה הפננה לשבירת המזבח, היה הדשן נקבר תחת הריסותיו בלי להישפך החוצה.

ומעניין לעניין אל מעין תנא דמסייע באותו עניין, כלומר מקריעת חלון ודרך קריעת מזבח אל קריעת עיניים, שהיא המטבע הייחודי של ירמיהו. בנבואת הפורענות הקשה ירמיהו מוכיח את קלות דעתה של האישה, בקראו "כי תקרעי בפוך עיניך לשוא תתיפי" (ד, ל). בדמיון החוזה והמשורר מצטיירות עיני האדם כחלונותיו, והאישה הכוחלת את עיניה באבקת הפוך, כאילו קורעת ומרחיבה את ארובות רואותיה לפי אורח התייפות הנשים. בעל ספר מלכים, המספר על התפרכסות המלכה היהירה איזבל ברגעים לפני מותה האכזרי, מתאר בדיוק אותו מצב בלשונו הפרוזאית "ותשם בפוך עיניה" (מל"ב ט, ל).

אין ספק, כי מאחורי הביטוי "קרע עיניים לרוחה" של ימינו עומד הכתוב הזה של ירמיהו "תקרעי בפוך עיניך"

---

16. ראה במאמרי. אליפסיס (לשון קצרה) במקרא, "לשונונו לעם" מחזור כג (תשל"ב), עמ' 3-10, 53-59, וכן בספרי "בשיטין" — סוגיות במקרא ובלשונו, הוצאת "דביר", תשל"ז.

והתוספת האדורביאלית הזאת "לרִנְחָה" באה משום ריבוי המשמעויות של הפועל קרע היום¹⁷.

ומן קריעת העיניים בפוך המקראי לקריעת תופי אוזנינו בפוך הטלויזיוני והרדיופוני של ימינו. באותו שבוע של יום אחד שהוא פולו על טהרת העברית, ואשר הוכרו בכל אמצעי התקשורת, בקעה ממקלט הטלויזיה הודעתו של המנצח על השעשועון "צא מזה" על פָּרָס של "שמיכת פוך תוצרת כחול-לבן, וכך גם בשבוע שלאחר מכן. ולאחר פשבועיים הודיע קריין הרדיו בפרסומת של ה"מודעה הקטנה" על ההצעה לרפוש בחנותו של סוחר פלוני בתל-אביב "שמיכות וכריות פוך". מן הנמנע הוא אפוא שלא להזכיר בהזדמנות זו את הידוע לרבים, כי אין כל קשר בין הפוך העברי לבין ה"פוך" הרוסי-הפולני puch, שפן ה"פוך" הסלאבי משמעו נוצות רפות או פלומה, שממלאים בהן כרים וכסתות. מקורה של המלה פלומה הוא לאטיני¹⁸, והיא נתאזרחה בלשוננו בעקבות לשון חז"ל¹⁹. לעומת זאת הפוך העברי, כפי שמעידים על-פך שני הכתובים שהובאו לעיל, אחד מספר ירמיהו והאחר מספר מלכים, הוא חומר, כנראה אבקה פהה, ששימשה לצביעת עיניים. בשני כתובים אחרים נזכרות אבני פוך כאבנים יקרות: "הכינותי

---

17. בין היתר בהשפעתה של לשון יידיש קיבל הביטוי קורע עיניים את המובן "צורם את העיניים". ראה "המלון החדש" של א' אבן-שושן.

18. בצרפתית ובאנגלית plume משמעו נוצות.

19. בשיר השירים רפה א, יז נאמר: "אבנים שישן עליהם יעקב נעשו תחתיו פמיטה וכפלומה".

לבי־ת־אלֹהֵי הַזֶּהָב . . . וְהַנְחֹשֶׁת . . . אֲבֵנֵי־שֵׁהָם . . . אֲבֵנֵי פֹרֶךְ”
(דְּבָרֵי אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה בְּכַתּוּב וְכֵן “הִנֵּה אֲנִי מַרְבִּיץ בַּפֶּרֶךְ אֲבֵנֶיךָ” (יִשׁוּב גַּד,
יֵא). אֵין לְדַעַת, אִם הַפֶּרֶךְ לְהַתְיַיְפֹת הַנְּשִׁים הוּא בְּדִיוֹק שְׁחָק
הָאֲבָנִים הַיְקָרוֹת הָאֵלֶּה. לְפִי “מִצְוֹת צִיּוֹן” וּלְפִי בְּעַל
הַקּוֹנְקוֹרְדִנְצִיָּה לְתַנִּיךְ שׁ מְנַדְלָקֶרֶן שְׁנֵי הַפּוֹכִים דְּבַר אֶחָד הֵם.
אֲבָקַת הַפֶּרֶךְ הַחֹזֶקָה בְּכֹלֵי עֲשׂוֹי קֶרֶן, וְזֹאת לְמַדִּים אֲנִי
מִשְׁמָה שֶׁל אֶחָת מִבְּנוֹת אֵיזֹב קֶרֶן הַפֶּרֶךְ (אֵיזֹב מִב, יֵד). אֲגַב,
יִצְחָק אֲבִינְרִי, מִצִּיעַ בְּעַקְבוֹת הַפֶּרֶךְ וְקֶרֶן הַפֶּרֶךְ לְקָרוֹא
לְ”פּוֹדְרִיָּה” בְּשֵׁם פּוֹכִית²⁰.

---

20. ראה: יצחק אבינרי, יד־הלשון, עמ' 463.